

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dezenformasyonla Mücadele: Kavramlar ve Kurumlar¹

Countering Disinformation: Concepts and Institutions

Ahmet ATEŞ^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Doktor, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Iğdır/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5184-7701

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Şubat 2022

Kabul tarihi: 17 Haziran 2022

Anahtar Kelimeler:

Dezenformasyon,
Mezenformasyon,
NATO,
AB,
ASEAN

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 1, 2022

Accepted June 17, 2022

Keywords:

Disinformation,
Misinformation,
NATO,
EU,
ASEAN

ÖZ

Göreceli olarak yeni bir olgu olan ve son on yılda ulusal ve uluslararası güvenliğe olan etkisi giderek artan dezenformasyon faaliyetleri literatürde ve pratikte yeterli ilgiyi görmemektedir. Bu çalışma, dezenformasyonla mücadelenin literatürde ve uygulamadaki durumunu analiz etmektedir. Bu bağlamda, dezenformasyon literatürü sistematik olarak taranmış ve ilgili çalışmalar üç grupta toplanmıştır. Bu gruplar; dezenformasyonun kavramsal çerçevesi, dezenformasyonun (sosyal ve politik) sonuçları ve dezenformasyon ve bilişsel süreçlerdir. Yapılan analiz sonucunda literatürün, dezenformasyon ve türevlerinin kavramsal çerçevesinin oluşturulması, otoriter rejimlerin dezenformasyon faaliyetlerinin analizi ve dezenformasyonun teknik boyutunun incelenmesi hususunda genişleyeceği tespit edilmiştir. Ardından, dezenformasyonla mücadele uygulamaları ulusal ve uluslararası düzeyde incelenmiştir. İlk olarak, Rusya menşeli dezenformasyon faaliyetlerine hedef olan Ermenistan, Bulgaristan, Ukrayna, Çekya ve Fransa'nın dezenformasyonla mücadele pratikleri incelenmiş ve dezenformasyonla mücadele konusunda algı ve kapasite yönünden farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak, NATO, ABD ve ASEAN'in dezenformasyonla mücadele yöntemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz sonucunda, dezenformasyon ile mücadelede AB'nin göreceli olarak en başarılı ve kurumsal uluslararası örgüt olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temel iki sebebinin ise AB'nin dezenformasyonu daha geniş bir çerçevede ele alması ve dezenformasyon ile mücadeleye göreceli olarak daha erken başlamış olması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. NATO'nun ise dezenformasyon tanımını askeri düzlemde sınırlayarak kullanmasının sonucu olarak AB'ye oranla göreceli olarak daha az kurumsallaşmış olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, ASEAN'in ise dezenformasyon ile mücadele konusunda diğer iki uluslararası örgüte oranla daha proaktif bir yol izlediği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Disinformation activities, which are a relatively new phenomenon and whose impact on national and international security have increased in the last decade, do not receive sufficient attention in the literature and practice. This study analyzes combating disinformation in the literature and in practice. In this context, the disinformation literature was systematically surveyed and related studies were classified under three groups. These groups are; the conceptual framework of disinformation, the (social and political) consequences of disinformation and disinformation and cognitive processes. As a result of the analysis, it has been determined that the literature will expand on the formation of the conceptual framework of disinformation and its derivatives, the analysis of the disinformation activities of authoritarian regimes and the examination of the technical dimension of disinformation. Then, the practices of combating disinformation were examined at national and international level. Firstly, the practices of fighting against disinformation of Armenia, Bulgaria, Ukraine, Czechia and France, which were targets of Russian-originated disinformation activities, were examined and it was determined that there were differences in terms of perception and capacity in combating disinformation. Secondly, the methods of combating disinformation of the NATO, the EU and ASEAN were analyzed comparatively. As a result of the comparative analysis, it has been determined that the EU is the most successful and institutional international organization in combating disinformation. It has been concluded that the two main reasons for this are the EU's handling of disinformation in a wider framework and the fact that it has started the fight against disinformation relatively earlier. As a result of NATO's limited use of the definition of disinformation at the military level, it has been determined that it is relatively less institutionalized compared to the EU. Finally, it has been determined that ASEAN has followed a more proactive way in combating disinformation compared to the other two international organizations.

¹ Bu çalışma, 3 Eylül 2021 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen 4. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde sunulan "Dezenformasyon ile Mücadelede Uluslararası Örgütlerin Rolü: Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı bildiri ve 26 Ocak 2022 tarihinde Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu'nda düzenlenen Hibrit Tehditler ve Milli Güvenlik Sempozyumu'nda sunulan "Dezenformasyonun Kavramsal Çerçevesi ve Sosyal, Politik ve Bilişsel Sonuçları" başlıklı bildirilerin genişletilmiş halidir.

EXTENDED ABSTRACT

Access to information has been of great importance for individuals and states throughout the history of civilizations. States with relatively more successful access to information have benefited from this advantage tactically and strategically, both politically and economically. The importance of information and communication has increased with the innovations in the global arena and communication has also changed in parallel with the developments. In the last two decades, the most important development that has been experienced on a global scale and has an impact on the process of communication is digitalization. As a result of digitalization, communication processes of individuals and societies have also been moved to technological platforms. As a result of this process, information flow and information security in digital channels have become an important element of national and international security. Disinformation activities constitute the most important threat to information security on these platforms. There is no consensus in the literature and practice on measures to prevent disinformation activities and related activities, which have consequences at the individual, social and international levels and are increasingly encountered in academic studies and speeches of policy makers. In this respect, in this article, firstly, a conceptual and theoretical framework has been drawn by systematically examining the relevant literature on disinformation. Then, the practices of combating disinformation at the national and international level were analyzed comparatively. This study contributes to the elimination of the ambiguity of the disinformation concept in the literature and offers a comparative perspective to the practitioners.

In the first part of the article, the disinformation literature was surveyed and examined under three groups. These are the conceptual framework of disinformation, the (social and political) consequences of disinformation, and disinformation and cognitive processes. Due to the development of disinformation as an activity and the increase in its derivatives and effects, especially after the digital transformation, a significant part of the literature in the first group has been carried out in order to define disinformation and draw a conceptual framework. The most important contribution of this literature is to draw the border between disinformation and misinformation and to indicate that there is an intention to deceive in disinformation. The second group in the literature has expanded to a large extent after 2016. Disinformation activities for the 2016 US Presidential Elections accelerated the research on Russia's and China's disinformation activities by academic circles. For this reason, a large part of this literature consists of related studies. The most important contribution of this literature is the determination that the resilience of disinformation is relatively low in authoritarian regimes. The third group of literature consists of studies aimed at understanding how disinformation spreads at the individual level. There are four different approaches to understand spreading disinformation. These are behavioral patterns, echo chamber, self-confidence and mood. As a result of the studies carried out, it has been determined that the effect of disinformation on the internet and social media is more effective than traditional channels, the spread of disinformation is not only a result of technological developments, and in fact, the psycho-social factors that determine human behavior are still the most effective factors. Also, it has been determined that the self-confidence of individuals plays an important role in exposing disinformation and disinformation occurs more frequently in matters such as terrorism, finance or natural disasters.

In the second part of the article, national methods and cases and combating disinformation practices of three international organizations, the European Union (EU), NATO and Southeast Asian Nations Association (ASEAN), were analyzed comparatively. It has been concluded that the activities to combat disinformation at the national level differ from country to country in terms of perception and capacity. In the examples of Armenia and Bulgaria, the origin of the disinformation activities towards the countries was evaluated within the scope of the cultural and political ties of the countries, and it was determined that the necessary importance was not given to the counter disinformation. On the other hand, in the case of Ukraine, Czechia and France, it has been observed that countering disinformation is shaped by the capacities of states. In other words, it has been determined that the capacity of a single country is mostly insufficient in combating digitalizing and globalizing disinformation activities. It has also been concluded that international organizations differ in terms of method and institutionalization in combating disinformation, as in national examples. In this context, it is argued that the European Union is the most successful and institutional international organization in terms of countering disinformation. There are two reasons. The EU has dealt with disinformation in a broader framework and has started to counter disinformation earlier than other international organizations. NATO, on the other hand, has limited the definition of disinformation at the military level and is therefore relatively less institutionalized compared to the EU. Finally, ASEAN follows a more proactive way in combating disinformation compared to the other two international organizations. The main reason is the motivation to have an early impact on the disinformation process by intensely training the bureaucracy and public opinion of the member states of the union, rather than a reactive practices.

Giriş

Bilgiye erişim medeniyetler tarihi boyunca bireyler ve devletler için büyük önem arz etmiştir. Bilgiye erişimi göreceli olarak daha başarılı olan devletler bu avantajdan taktiksel ve stratejik olarak hem siyaseten hem de ekonomik olarak istifade etmişlerdir. Bilginin ve iletişimin önemi küresel alanda gerçekleşen yenilikler ile birlikte artmış ve iletişim de yaşanan gelişmelere paralel olarak değişkenlik göstermiştir. Son yirmi yılda küresel boyutta yaşanan ve iletişimin sürecine etki eden en önemli gelişme dijitalleşmedir. Dijitalleşmenin sonucu olarak bireylerin ve toplumların iletişim süreçleri aynı zamanda teknolojik platformlara taşınmıştır. Bu sürecin bir sonucu olarak dijital mecralardaki bilgi akışı ve bilgi güvenliği ulusların ve uluslararası güvenliğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Dezenformasyon faaliyetleri bu platformlardaki bilgi güvenliği hususunda en önemli tehdidi oluşturmaktadır. Bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde sonuçları olan ve akademik çalışmalarda ve politika yapıcıların konuşma metinlerinde giderek daha sık karşılaşılan dezenformasyon faaliyetleri ve ilgili faaliyetlerin önlenmesine yönelik tedbirler konusunda literatürde ve uygulamada bir konsensüs bulunmamaktadır. Bu minvalde, bu makalede, ilk olarak dezenformasyona dair ilgili literatür sistematik bir şekilde incelenerek kavramsal ve kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Ardından, ulusal ve uluslararası düzeyde dezenformasyonla mücadele pratikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışma, literatürdeki muğlaklığını giderilmesi hususunda katkı sağlamakta ve uygulayıcılara karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır.

Dezenformasyonun Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

Dezenformasyon kavramının ilk kullanımı Sovyetler Birliği döneminde rakipleri aldatmaya yönelik faaliyetler olarak tanımlanan “dezenformasiya” tanımından gelmektedir. (Kux, 1958, s.19) Ancak, ilerleyen süreçte dezenformasyonun tanımı, kapsamı ve gerçekleştirildiği mecra ve yöntemlerin değişime uğraması ile birlikte kavrama yönelik akademik ilgi giderek artmıştır. Özellikle internet platformları ve sosyal medyanın gelişimi sonrası dezenformasyonun bu platformlar üzerinden sistematik olarak icra edilmesi konunun ilgili literatürde sıkça ele alınmasına yol açmıştır. Bu durumun bir diğer sonucu olarak dezenformasyon kavramı başta siyaset bilimi olmak üzere, iletişim bilimleri, davranışsal bilimler ve bilgisayar mühendisliği literatürlerinde de sıkça ele alınmıştır.

Soğuk Savaş sonrası (1992-1995) ilk olarak artarak çalışılan konu özellikle 2016 yılından sonra literatürün en önemli araştırma sorularından birisi haline gelmiştir. Bu durumun en temel sebebini ise 2016 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanlık Seçimlerine yönelik Rusya tarafından gerçekleştirilen dezenformasyon faaliyetleri oluşturmaktadır. Dezenformasyona dair literatürün büyük bir kısmı Batılı akademisyenlerin araştırmalarından oluşmaktadır. 1975 ile 2021 yılları arasında yayımlanan akademik çalışmaların coğrafi olarak ilk beş sıralaması şu şekildedir: ABD (3671), İngiltere (819), Avustralya (525), Kanada (455) ve İspanya (416) (Bran vd., 2021, s.8-10).

Göreceli olarak yeni bir çalışma alanı olan ve özellikle son on yılda literatürdeki görünürlüğü önemli oranda artan dezenformasyona dair güncel literatüre bakıldığında, literatürün temelde üç farklı grupta şekillendiği ve ilerlediği görülmektedir. Bunlar a) dezenformasyonun kavramsal çerçevesi, b) dezenformasyonun (sosyal ve politik) sonuçları ve c) dezenformasyon ve bilişsel süreçlerdir.

Dezenformasyonun Kavramsal Çerçevesi

Bir faaliyet olarak dezenformasyonun gelişimi ve özellikle yaşanan dijital dönüşüm sonrası türevlerinin ve etkilerinin artması sebebiyle ilgili literatürün önemli bir kısmı

dezenformasyonu tanımlamak ve bir kavramsal çerçeveye oturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu durum çoğunlukla dezenformasyon, mezenformasyon, sahte haber ve propaganda gibi terimlerin dezenformasyon kavramı altında kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, 2010 ile 2015 yılları arasında gerçekleşen yayınların büyük bir kısmı dezenformasyonu bu gri alandan çıkartmaya ve net bir kavramsal çerçeve çizmeye yöneliktir (Wilson ve Starbird, 2020, s.2; Patel vd. 2020, s.3; Bliss vd., 2020, s.1).

İlgili literatürün en önemli katkısı dezenformasyon ile mezenformasyon arasındaki sınırın çizilmesi ve dezenformasyonda aldatma niyeti olduğunu belirtilmesidir (Saez-Trumper, 2019, 1). Aynı şekilde, dezenformasyon ile diğer bilgi bozukluğu türleri arasındaki farkların ortaya net bir şekilde konulmasıdır. Dezenformasyonun kavramsal çerçevesi ve sınıflandırılması konusundaki en önemli çalışma Zou ve Zafrani (2018)'dir. Zou ve Zafrani dezenformasyon ve benzer kavramları orijinallik ve niyet kapsamında sınıflandırmıştır. İlgili sınıflandırma Tablo 1'te gösterilmiştir.

Tablo 1: Dezenformasyon ve benzer kavramların sınıflandırılması

	Özgünlük	Niyet
Dezenformasyon	Yanlış	Kötü
Mezenformasyon	Yanlış	Bilinmiyor
Malenformasyon	Doğru	Kötü

Kaynak: Zou ve Zafrani, 2018, s.3

Tablo 1. de görüldüğü üzere genel kapsamda ismi bilgi bozuklukları olan fenomenin üç temel kavramı bulunmaktadır. İlgili literatürün analizi sonucunda bu kavramların dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon olduğu saptanmıştır. Bu üç kavram, özgünlük ve uygulayıcının niyeti/kastı hususlarında birbirinden ayrılmaktadır. Diğer bir deyişle, dezenformasyon ve mezenformasyonda söz konusu bilgiler yanlış olmakla birlikte dezenformasyonda negatif bir etki yaratmak için uygulayıcının niyeti/kastı söz konusudur. Malenformasyonda ise söz konusu bilgiler doğru olup aynı şekilde negatif bir etki yaratmak için uygulayıcı tarafından bilerek dolaşıma sokulmaktadır.

Özetle, literatürdeki ilk grup dezenformasyonun kavramsal çerçevesini oluşturmak, dezenformasyonu benzer kavramlardan ayırmak ve dijital dönüşümle birlikte genişleyen etki alanını belirlemek konusunda çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Dezenformasyonun (Sosyal ve Politik) Sonuçları

Dezenformasyon faaliyetlerinin sosyal ve politik sonuçlarına ilişkin literatür büyük oranda 2016 yılında sonra genişlemiştir. 2016 yılı ABD Başkanlık Seçimlerine yönelik dezenformasyon faaliyetleri, Rusya'nın ve Çin'in dezenformasyon faaliyetlerinin akademik çevrelerce araştırılmasını hızlandırmıştır. Bu sebeple, bu literatürün büyük bir kısmını ilgili çalışmalar oluşturmaktadır.

Beskow ve Carley (2020), Farkas ve Bastos (2018) ve Karami vd. (2021) Rusya Federasyonu'nun Internet Research Agency vasıtasıyla gerçekleştirdiği dezenformasyon faaliyetlerini incelemiş ve ilgili çalışmanın özellikle ABD'nin alt kültürel çatışma alanlarında birisi olan ırkçılık üzerinden gerçekleştiğini Twitter verileriyle ispatlamıştır. Aynı şekilde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin de dijital mecralarda gerçekleştirdiği dezenformasyon faaliyetlerini incelemiştir.

Wiesenberg ve Tench (2020) ile Guess ve Lyons (2020) ise Rusya'nın dezenformasyon faaliyetlerini teknik açıdan incelemiş ve botların ve algoritmanın ilgili faaliyette esas etkiyi sağladığını göstermiştir. İlgili çalışmalara ek olarak COVID 19 ve

dezenformasyon kapsamında yeni çalışmalarda olmakla birlikte, devlet destekli dezenformasyon faaliyetleri literatürün bu grubunun temel araştırma alanı olmaya hala devam etmektedir.

Dezenformasyonun sosyal ve politik etkileri ile ilgili literatürün bir diğer alt grubunu ise rejim türleri ve dezenformasyon faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu gruptaki çalışmalar demokrasiler ve otoriter rejimlere yönelik gerçekleşen dezenformasyon faaliyetlerinin etkileri ve arasındaki farkları incelemektedir. Humprecht vd. (2020), McKay ve Tenove (2021) ve Tucker vd. (2018) bu alandaki en önemli çalışmalardır. Ayrıca PEW Research Center, Reuters Institute ve Statista gibi akademi dışındaki kuruluşlarında ilgili çalışmaları mevcuttur. Tucker vd. (2018) dezenformasyon ve yalan haberin ülkelerdeki siyasal kutuplaşmayı artırdığını ancak bu artışın siyasal elitlerin ilgili dezenformasyon ile etkileşimi ile katlandığını savunmaktadır ve otoriter rejimlerdeki elitlerin bu noktada demokrasilerdeki elitlere oranla daha çok rol oynadığını tespit etmiştir. McKay ve Tenove (2021) ise dezenformasyonun bir ekosistem dâhilinde olduğunu tespit ederek ilgili ekosistemlerin şeffaflığının dezenformasyonun yayılmasında etkili olduğunu savunmuştur. Alandaki en geniş ve başarılı çalışmalardan birisi olan Humprecht vd. (2020) ise dezenformasyona maruz kalma ile rejim türü arasındaki ilişkiyi açıklayan bir çalışmadır. 18 ülkenin verilerinden yararlanılan çalışmanın sonucunda demokrasi skoru yüksek olan Kuzey Avrupa ülkelerinin dezenformasyona en dirençli olan ülkeler olduğunu, demokrasi skoru göreceli olarak düşük olan Güney Avrupa ülkeleri ve ABD'nin ise dezenformasyon direncinin çok daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç literatürdeki hâkim görüş olan otoriter rejimlerde dezenformasyonun direncinin düşük olduğu ve ABD ve İngiltere'nin birer istisna oluşturduğu argümanını desteklemektedir. İlgili veriler kamuoyu araştırmaları ile de örtüşmektedir.

Dezenformasyon ve Bilişsel Süreçler

Literatürdeki son grup ise dezenformasyon ve bilişsel süreçler olarak sınıflandırılan araştırmalardır. Bu araştırmaların temelinde dezenformasyonun bireysel düzeyde nasıl yayıldığını anlama motivasyonu bulunmaktadır. Dezenformasyonun yayılması ve bu durumun açıklanmasında temelde dört farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; davranış kalıpları, yankı odası, özgüven ve duygu durumudur.

Bastick (2021) dezenformasyona, kısa süreli dahi olsa, maruz kalmanın bireylerin seçimleri ve davranışlarında bilinçdışı bir değişime yol açtığını gerçekleştirdiği deney ile kanıtlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak internet ve sosyal medya üzerinde maruz kalınan dezenformasyonun etkisinin geleneksel mecralardan daha büyük oranda tesirli olduğunu belirtmiştir.

Kapantai vd. (2021) dezenformasyonun yayılmasının salt teknolojik gelişmelerin bir sonucu olmadığını ve aslında insan davranışını belirleyen psiko-sosyal faktörlerin hala etkili unsurlar olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, insanların gerçek hayatta olduğu gibi dijital platformlarda da kendi görüşüne yakın toplulukların üyesi olduğunu ve sosyal hayattaki yankı odalarının dijital ortamlarda taklit edildiği ve bireylerin görüşlerinin bu bağlamda dezenformasyonun unsur haline geldiğini ifade etmiştir.

Lyons vd. (2021) ise dezenformasyona maruz kalma ve dezenformasyonu tespit etme hususunda bireylerin özgüveninin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Gerçekleştirdiği çalışma neticesinde bireylerin yaklaşık yüzde yetmiş beşinin dezenformasyonu tespit etme noktasındaki yeteneklerini abarttığını ve bu hususta aşırı özgüvene sahip bireylerin yüzde yirmi iki oranında dezenformasyona daha çok uğradığını belirtmiştir.

Son olarak, Vosoughi vd. (2018) 2006 ve 2017 yılları arasında Twitter’da paylaşılan doğru ve yanlış 126000 haberi inceleyerek yanlış haberlerin daha alışılmışın dışında olduğunu, genellikle önemli olaylar olan terör, finans veya doğal afet gibi konularda gerçekleştiğini tespit etmiştir. Bu durumun sonucu olarak yanlış haber ve dezenformasyonun bireylerde bir duygu durum değişikliğine yol açtığını ve doğru habere oranla daha sık paylaşıldığını/yayıldığını tespit etmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde dezenformasyon ve türevlerine dair kavramsal bir çerçevenin çizilmesi hususunda akademik bir mutabakatın olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, bu yöndeki çalışmaların yakın gelecekte de devam etmesi beklenmektedir. Ayrıca, otoriter rejimlerin yürüttüğü dezenformasyon faaliyetlerinin keskin güç kavramı altında incelenmesi ve bilginin otoriter rejimlerce silahlaştırılması konularının yakın ve orta gelecekte literatürdeki önemli konular olması beklenmektedir. Son olarak, dijitalleşmenin dezenformasyona etkisi bağlamında dezenformasyon konusunun sosyal bilimlerden çok bilgisayar bilimleri konusunda ele alınması ve yakın ve orta vadede daha çok teknik analiz içeren yayınların artması öngörülmektedir.

Dezenformasyonla Mücadele Uygulamaları ve Kurumlar

Küresel olarak yaşanan dijital dönüşümün sonucu olarak sosyal medya ve internet platformları son yıllarda dezenformasyon faaliyetlerinin yoğunlukla gerçekleştiği mecralar haline gelmiştir. Göreceli olarak yeni bir fenomen olan dezenformasyon ile mücadele konusunda bu sebeple kurumsallaşmış bir yapı ve uluslararası mekanizmalar diğer siyaset alanlarına oranla oturmamıştır. Dezenformasyonla mücadelenin kurumsal çerçevesini aktarmak için makalenin bu bölümünde önce ulusal yöntemler ve vakalardan bahsedilecektir. Ardından, üç uluslararası örgütün, Avrupa Birliği (AB), NATO ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) dezenformasyon ile mücadelesi karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Ulusal Örnekler ve Uygulamalar

Dijital mecralar üzerinden yürütülen dezenformasyon faaliyetlerinin genellikle Rusya menşeli olduğu yönündeki görüş literatürde hakimdir. Bu bağlamda, bu bölümde, ulusal örnekler olarak Rusya menşeli dezenformasyon faaliyetlerine hedef olan beş ülke; Ermenistan, Bulgaristan, Ukrayna, Çekya ve Fransa, analiz edilmektedir.

Rus menşeli dezenformasyon faaliyetlerinin tespit edildiği bir ülke olan Ermenistan’ın, bu hususla mücadele etme konusunda yeterli özveriye göstermediğini savunmak mümkündür. Bu durumun temel sebebi ise, Rusya ve Ermenistan ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde genellikle yakın bir çizgide ilerlemesidir. Örneğin, 2017 yılında gerçekleşen ulusal seçimler öncesinde sosyal medyada Rus menşeli ciddi bir etkileme kampanyası yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu kampanya çerçevesinde, dijital unsurlar marifetiyle sosyal medyada ABD’nin seçimlere müdahale ettiğine yönelik dezenformatif paylaşımlar gerçekleştirilmiştir (kremlinwatch.eu/armenia, 2022). Bu iddia ülkedeki Amerikan makamları tarafından yalanlanmasına rağmen seçmenler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (kremlinwatch.eu/armenia, 2022).

Rusya menşeli dezenformasyon faaliyetlerinden yoğun bir biçimde etkilenen bir diğer ülke Bulgaristan’dır. Ermenistan örneğinde olduğu gibi Rusya ile Sovyetler Birliği döneminden devam eden kültürel ilişkilerin yanı sıra Bulgaristan enerji arzı hususunda da Rusya’ya büyük oranda bağımlıdır. Rusya’nın ülke üzerindeki etkisine örnek olarak Bulgaristan Savunma Bakanlığı tarafından sekiz sene önce hazırlanan NATO dokümanında Rusya etkisinden bahseden kısımların, gelen baskı sonucunda dönemin başbakanı Georgi Bliznashki tarafından rapordan çıkartılması verilebilir (kremlinwatch.eu/bulgaria, 2022). Bir

diğer örnek ise, Ermenistan’da olduğu gibi ana akım Bulgar medyasının büyük oranda Rus unsurlar tarafından finanse edilmesi ve Rusya yanlısı yayınlar yapmasıdır. Bu duruma rağmen, Bulgar siyasi karar alıcılar, bu durumu dezenformasyonla mücadele kapsamında ele almamaktadır (kremlinwatch.eu/bulgaria, 2022).

Rusya menşeiili dezenformasyon faaliyetlerinden en çok etkilenen ülkelerin başında şüphesiz Ukrayna gelmektedir. Özellikle 2014 yılında gerçekleşen Kırım’ın ilhakı ve Luhansk ve Donetsk bölgelerindeki karışıklıklar (Bowen, 2019, s.331; Payne ve Foster, 2017, s. 26; Galeotti, 2016, s.286-290) sürecinde dezenformasyon faaliyetleri gerçekleştiren Rus aktörlerin bu alanda elde edilen tecrübeyi küresel faaliyetlerde kullanmaya başladığı belirtilmektedir (kremlinwatch.eu/ukraine, 2022). Ukrayna özelinde ise Rus medyasının ve trol ordularının Moskova lehine bir anlatı yansıtmak amacı taşıyan dezenformasyon faaliyetleri yürüttüğü saptanmıştır. Örnek olarak, Ukrayna’da yaşanan siyasi ve askeri krizin müsebbibin Ukraynalı unsurlar olduğunu işleyen geleneksel ve dijital mecralarda yürütülen Rus menşeiili kampanyalar verilebilir (kremlinwatch.eu/ukraine, 2022). Dezenformasyonla mücadele için Ukrayna’da 2014 yılında Milli Enformasyon Politikası Bakanlığı kurulmuştur ve ilgili Bakanlık 2017 yılında ülkedeki Rus etkisinin ve propagandasının etkinliğini azaltmak için Rusya destekli medya kuruluşlarını televizyon ağlarından engellemiş ve Rus sosyal medya sitelerini ve diğer sayfaları yasaklamıştır. (kremlinwatch.eu/ukraine, 2022).

Çekya ise Rus menşeiili dezenformasyon ile mücadelede lider ülkelerden birisidir. 2018 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında adaylardan olan ve kampanya sürecinde Avrupa yanlısı politikalar izleyeceğini belirten Jiri Drahos’u Çekya sınır güvenliğini tehlikeye atan ve pedofil olarak yansıtan Rus menşeiili bir dezenformasyon kampanyası yürütülmüştür (kremlinwatch.eu/czechia, 2022). Bu durumun sonucu olarak görevdeki cumhurbaşkanı olan Milos Zeman seçimi yaklaşık yüzde üçlük bir farkla kazanmıştır (Hanley ve Vachudova, 2018, s.120). Bu durum, 2015 yılından itibaren güvenlik strateji dokümanlarında dezenformasyona ayrı bir önem veren Çekya için önemli bir dönüm noktası olmuştur ve 2015 tarihli *2030 Savunma Perspektifinde Çekya Savunma Bakanlığı* dokümanında dezenformasyonla mücadele hususunda yeniden düzenlenmiştir (kremlinwatch.eu/czechia, 2022).

Son olarak Fransa, Rusya menşeiili dezenformasyon faaliyetlerinin 2017 yılında hedefi olmuştur. Gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçiminde Emmanuel Macron hakkında Facebook üzerinden hedef odaklı oltalama (spear phishing) yöntemi ile ele geçirilen bilgiler seçimden bir buçuk gün önce yayınlanmıştır (kremlinwatch.eu/france, 2022). Ayrıca, seçim sürecinde Sputnik France ve RT France Macron’a yönelik olumsuz imajı pekiştirmeye yönelik çeşitli yayınlar gerçekleştirmiştir (kremlinwatch.eu/france, 2022). Seçim sürecindeki dezenformasyon faaliyetlerinin bir sonucu olarak Cumhurbaşkanı Macron 2018 yılında bir düzenlemeye gidilmesi yönünde adımlar atmıştır. Bu sürecin sonucu olarak, seçim dönemlerine mahsus olmak üzere dezenformatif içerikle paylaşılan dijital mecraların engellenmesi mümkün kılınmıştır (kremlinwatch.eu/france, 2022).

Verilen örneklerde de görüleceği üzere ulusal düzeyde dezenformasyonla mücadele faaliyetleri ülkeden ülkeye algı ve kapasite yönünden farklılıklar göstermektedir. Ermenistan ve Bulgaristan örneğinde görüldüğü üzere ülkelere yönelik dezenformasyon faaliyetlerinin menşei, ülkelerin kültürel ve siyasi bağları kapsamında değerlendirilerek mücadele hususuna gereken önem verilememektedir. Diğer yandan, Ukrayna, Çekya ve Fransa örneğinde görüldüğü üzere dezenformasyonla mücadele, devletlerin mukabele kapasitesi hususunda şekillenmektedir. Diğer bir deyişle, dijitalleşen ve küreselleşen dezenformasyon faaliyetleri ile mücadelede tek bir ülkenin kapasitesi çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple,

dezenformasyonla mücadele özellikle son on yılda uluslararası örgütlerin gündemine girmiştir.

Uluslararası Örgütler ve Uygulamalar

Dezenformasyonla mücadelenin etkilerinin uluslararası güvenliğe tehdit oluşturması ve mücadelenin devletlerin kapasitesinin üstünde olması sebebiyle, uluslar üstü bir yaklaşımın gerekliliği son on senede literatürde ve pratikte kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bu bölümde, üç farklı uluslararası örgütün, (AB, NATO ve ASEAN) dezenformasyon ile mücadele girişimleri karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

AB bünyesinde dezenformasyonla mücadele hususunda kurumsal ve yasal girişimler bulunmaktadır. Dezenformasyonla mücadele çoğunlukla AB Dış İlişkiler Servisi çatısı altında yürütülmektedir (Hedling, 2021, s.841-842). Genel anlamda birliğin diğer ülkelerle olan ilişkileri konusunda görev yapan Servis, özellikle 2015 yılında East Stratcom Task Force'un kurulmasıyla birlikte dezenformasyonla mücadelenin birlik içerisindeki planlayıcısı ve uygulayıcısı haline gelmiştir (Wagnsson ve Hellman, 2018, s.1161).

2019 yılında Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilciliği tarafından ortak bir bildiri ile kurulan hızlı uyarı sistemi ise bir diğer kurumsal koordinasyon mekanizmasıdır. Tüm üye ülkelerden katılımcıların bulunduğu sistem, dezenformasyon ile mücadele konusunda iki hususta üye ülkelere ve Birliğe hizmet vermektedir. Bunlar, Birlik genelinde dezenformasyonla mücadele stratejilerinin oluşturulması için işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ve aktif dezenformasyon faaliyetlerinin teknik ve siyasal açıdan incelenerek AB kurumları ve üye ülkelere sunulmasıdır (Hedling, 2021, s.842; Saurwein ve Spencer-Smith, 2020, s.830).

Ayrıca, dezenformasyon ile mücadele kapsamında birlik çatısı altında iki platform daha kurulmuştur. Bunlar, Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis (SOMA) ve European Digital Media Observatory (EDMO)'dir. Dezenformasyonla ortaklaşa mücadele edecek bir Avrupa topluluğuna destek sağlamak için başlatılan SOMA'nın amacı, dezenformasyona karşı çalışmalarında uzmanları destekleyerek onlara işbirliği yapabilecekleri geniş bir toplulukla faydalı altyapı ve bağlantılar sağlamaktır. Ayrıca, tüm uzmanların dezenformasyona karşı soruşturmalar yürütmek için birlikte çalışabilecekleri, işbirliğine dayalı bir doğrulama platformu SOMA bünyesinde oluşturulmuştur (disinobservatory.org, 2022). EDMO ise çevrimiçi dezenformasyon alanında medya kuruluşları ile işbirliği yapmaktadır. (edmo.eu, 2022).

Dezenformasyonla mücadelede kurumsal altyapının yanı sıra hukuksal altyapının ve eşgüdümün Birlik içerisinde gerçekleştirilmesi yönünde çalışmalarda AB'nin dezenformasyonla mücadelesinin bir ayağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ilgili hukuki sözleşmelere gereken hukuki atıf yapılarak, Avrupa Komisyonu tarafından 2018 tarihinde *Dezenformasyonla Mücadele Eylem Planı* ve *Dezenformasyonda Uygulama Kuralları* kabul edilmiş ve yayınlanmıştır (The European Parliament, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, 2018, s.20; European Economic and Social Committee, 2018, s.5).

NATO'nun dezenformasyon ile mücadelede kilit rol oynayan kurumu ise STRATCOM Mükemmeliyet Merkezi'dir. Merkez, Estonya, Almanya, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya ve İngiltere tarafından 2014 yılında imzalanan bir memorandum ile kurulmuştur (stratcomcoe.org, 2022). 2016 yılında Finlandiya ve Hollanda, 2017 yılında İsveç, 2018 yılında Kanada, 2019 yılında Slovakya, 2020 yılında Danimarka ve ABD, 2021 yılında ise Fransa ve Macaristan merkeze dâhil olmuştur (stratcomcoe.org, 2022). NATO'nun

dezenformasyonla mücadele hususunda en temel tehdit parametresinin Rusya menşeli faaliyetler olması, Merkezin kurumsal yapısını da etkilemiştir. Rusya menşeli dijital mecralarda gerçekleştirilen çeşitli saldırılara hedef olan ve Rusya ile coğrafi olarak yakınlığı bulunan iki ülke olan Letonya ve Estonya'nın başkentlerinde sırasıyla STRATCOM Mükemmeliyet Merkezi ve Siber Güvenlik Mükemmeliyet Merkezi'nde bulunmaktadır (ccdcoe.org, 2022). Özellikle son beş yılda NATO, dezenformasyonla mücadele konusunu (Rusya kaynaklı) hibrit tehditler kapsamında ele almaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ile müşterek olarak 2017 yılında kurulan Avrupa Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi ise yine jeopolitik öneminden dolayı Helsinki'de bulunmaktadır (hybridcoe.fi, 2022).

Dezenformasyonla mücadele konusunun NATO bünyesindeki öneminin kısa vadede daha da artacağı öngörülmektedir. Kasım 2020 tarihli *NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik* başlıklı raporda dezenformasyonun önümüzdeki on senede uluslararası güvenliğe yönelik en temel tehditlerden birisi olacağı açıkça belirtilmiştir (NATO, 2020, s.17). Bu bağlamda, NATO çatısı altında dezenformasyonla mücadeleye daha fazla kaynak ayrılarak, konvansiyonel tehditlerin yanı sıra ittifakın dezenformasyonla mücadele konusunda da hazırlığının tamamlanması, gerekli kurumsal dönüşümün sağlanması ve ilgili işbirliklerinin geliştirilmesi karara bağlanmıştır (NATO, 2020, ss.22-62).

İlk olarak 2016 tarihli *ASEAN Strategic Plan for Information and Media 2016-2025* isimli raporda dezenformasyon ile mücadeleye dikkat çeken ASEAN ise dezenformasyon ile kurumsal mücadeleye 2017 yılında başlamıştır. ASEAN bünyesinde kurulan Bilgiden Sorumlu Bakanlar (ASEAN Ministers Responsible for Information, AMRI) 2018 yılında birlik içerisinde dezenformasyon ile mücadelenin çerçevesini oluşturan bir deklarasyon yayınlamıştır (Hacıyakupoglu vd., 2018, s.9). Bununla birlikte, yine 2018 yılında sahte haberlerin önlenmesine yönelik bir başka bildiri yayınlanmıştır (Smith vd., 2021, s.118). Dezenformasyonla mücadelede konusunda kurumsallaşma için ise 2018 yılında AMRI tarafından AB'deki platformların benzeri olan dezenformasyonla mücadele işbirliği platformlarının kurulmasına karar verilmiştir (ASEAN, 2020, s.2). AB ve NATO'dan farklı olarak ASEAN dezenformasyonla mücadele konusunda kurumsallaşmanın yerine toplumsal bilinçlenmenin önemine vurgu yapmaktadır. Devletler düzeyinde ASEAN Bölgesel Forumu'nu (ASEAN Regional Forum) bu hususta işbirliği platformu olarak öneren ASEAN, dezenformasyonla mücadele konusunda medya etiği, medya okuryazarlığı ve dijital yetkinliklerin geliştirilmesi ve dezenformasyonla mücadelenin bireysel düzeyden başlayarak aşağıdan yukarı yönde ilerlemesini prensip edinmiştir (ASEAN, 2020, ss.2-3; Temiz, 2020, s.375).

Ulusal örneklerde olduğu gibi dezenformasyonla mücadele konusunda uluslararası örgütlerde yöntem ve kurumsallaşma yönünde birbirinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda, dezenformasyonla mücadele konusunda göreceli olarak en başarılı ve kurumsal uluslararası örgütün Avrupa Birliği olduğunu savunmak mümkündür. Bu durumun temelde iki sebebi bulunmaktadır. AB, dezenformasyonu daha geniş bir çerçevede ele almış ve dezenformasyon ile mücadeleye diğer uluslararası kuruluşlara oranla daha erken başlamıştır. NATO ise dezenformasyon tanımını askeri düzlemde sınırlamıştır ve bu sebeple AB'ye oranla göreceli olarak daha az kurumsallaşmıştır. Son olarak, ASEAN ise dezenformasyon ile mücadele konusunda diğer iki uluslararası örgüte oranla daha proaktif bir yol izlemektedir. Bu durumun temel sebebi ise reaktif bir mücadele yerine birlik üyesi devletlerin bürokrasisi ve kamuoyunu yoğun bir biçimde eğitime tabi tutarak dezenformasyonun yayılım sürecine erken etki etme motivasyonudur.

Sonuç

Dijitalleşmenin sonucu olarak bireylerin ve toplumların iletişim süreçleri aynı zamanda teknolojik platformlara taşınmıştır. Bu sürecin bir sonucu olarak dijital mecralardaki bilgi akışı ve bilgi güvenliği ulusların ve uluslararası güvenliğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Dezenformasyon faaliyetleri bu platformlardaki bilgi güvenliği hususunda en önemli tehdidi oluşturmaktadır. Bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde sonuçları olan ve akademik çalışmalarda ve politika yapıcıların konuşma metinlerinde giderek daha sık karşılaşılan dezenformasyon faaliyetleri ve ilgili faaliyetlerin önlenmesine yönelik tedbirler konusunda literatürde ve uygulamada bir konsensüs bulunmamaktadır. Bu minvalde, bu makalede, ilk olarak dezenformasyona dair ilgili literatür sistematik bir şekilde incelenerek kavramsal ve kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Ardından, ulusal ve uluslararası düzeyde dezenformasyonla mücadele pratikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışma, literatürdeki muğlaklığını giderilmesi hususunda katkı sağlamakta ve uygulayıcılara karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır.

Bu bağlamda, yapılan çalışma neticesinde elde edilen temel bulgular şu şekildedir:

- Her ne kadar dezenformasyona yönelik akademik ilgi artsa da dezenformasyon ve türevlerine dair kavramsal bir çerçevenin çizilmesi hususunda akademik bir mutabakat henüz sağlanamamıştır.
- Dezenformasyonun bireysel düzeyde yayılması sürecinde bilişsel faktörlerin etkili olduğu tespit edilmiştir.
- Otoriter rejimlerin dezenformasyonla mücadele literatüründe ayrı bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, özellikle otoriter rejimlerin gerçekleştirdiği/desteklediği dezenformatif faaliyetler yıkıcılığı ve denetim eksikliği sebebiyle keskin güç kavramı altında incelenmektedir. İkinci olarak ise otoriter rejimlerin dezenformasyon direncinin demokratik rejimlere oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir.
- Ulusal düzeyde dezenformasyonla mücadele ülkeden ülkeye algı ve kapasite yönünden farklılıklar göstermektedir. Bir yandan, dezenformasyon faaliyetlerinin menşei, hedef ülkelerin kültürel ve siyasi bağları kapsamında değerlendirilerek mücadele hususuna gereken önem verilmemektedir. Diğer yandan ise, dezenformasyon faaliyetleri ile mücadelede tek bir ülkenin kapasitesi çoğunlukla yetersiz kalmaktadır.
- Ulusal örneklerde olduğu gibi dezenformasyonla mücadele konusunda uluslararası örgütlerde yöntem ve kurumsallaşma yönünde birbirinden ayrılmaktadır. Dezenformasyonla mücadele konusunda göreceli olarak en başarılı ve kurumsal uluslararası örgütün Avrupa Birliği olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- ASEAN. (25 Ağustos 2020). Joint Statement of the ASEAN Ministers Responsible for Information to Minimise Negative Effects of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/09/Joint-statement-of-AMRI-for-COVID-19-Adopted-AMRI-25Aug20.pdf> (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- Bastick, Z. (2021). Would you notice if fake news changed your behavior? An experiment on the unconscious effects of disinformation. *Computers in human behavior*, 116, 106633.
- Beskow, D. M., & Carley, K. M. (2020). Characterization and comparison of Russian and Chinese disinformation campaigns. *Disinformation, misinformation, and fake news in social media* (ss. 63-81). Springer, Cham.

- Bliss, N., Bradley, E., Garland, J., Menczer, F., Ruston, S. W., Starbird, K., & Wiggins, C. (2020). An agenda for disinformation research. arXiv preprint arXiv:2012.08572.
- Bowen, A. S. (2019). Coercive diplomacy and the Donbas: Explaining Russian strategy in Eastern Ukraine. *Journal of Strategic Studies*, 42(3-4), 312-343.
- Bran, R., Tiru, L., Grosseck, G., Holotescu, C., & Malita, L. (2021). Learning from Each Other—A Bibliometric Review of Research on Information Disorders. *Sustainability*, 13(18), 10094.
- ccdcoe.org (2022). About us. <https://ccdcoe.org/about-us/> (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- disinfobservatory.org (2022). About us. <https://www.disinfobservatory.org/about-us/> (Erişim Tarihi: 28/01/2022).
- edmo.eu (2022). EDMO at a Glance. <https://edmo.eu/edmo-at-a-glance/> (Erişim Tarihi: 28/01/2022).
- European Economic and Social Committee. (2018). Joint Communication of the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action Plan Against Disinformation, TEN/687 – EESC-2018-06302-00-00-AC-TRA. <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/action-plan-against-disinformation> (Erişim Tarihi: 28/01/2022).
- Farkas, J., & Bastos, M. (2018). State propaganda in the age of social media: Examining strategies of the Internet Research Agency. 7th European Communication Conference (ECC), Lugano, Switzerland (31 October-3 November).
- Galeotti, M. (2016). Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?. *Small Wars & Insurgencies*, 27(2), 282-301.
- Guess, A. M., & Lyons, B. A. (2020). Misinformation, disinformation, and online propaganda. *Social media and democracy: the state of the field, prospects for reform*, 10-33.
- Hacıyakupoglu, G., Hui, J. Y., Suguna, V. S., Leong, D., & Rahman, M. F. B. A. (2018). Countering fake news: A survey of recent global initiatives. https://www.think-asia.org/bitstream/handle/11540/8063/PR180307_Countering-Fake-News.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- Hanley, S., & Vachudova, M. A. (2018). Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*, 34(3), 276-296.
- Hedling, E. (2021). Transforming practices of diplomacy: the European External Action Service and digital disinformation. *International Affairs*, 97(3), 841-859.
- Humprecht, E., Esser, F., & Van Aelst, P. (2020). Resilience to online disinformation: A framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493-516.
- Hybridcoe.fi (2022). Establishment. <https://www.hybridcoe.fi/establishment/> (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- Kapantai, E., Christopoulou, A., Berberidis, C., & Peristeras, V. (2021). A systematic literature review on disinformation: Toward a unified taxonomical framework. *New media & society*, 23(5), 1301-1326.
- Karami, A., Lundy, M., Webb, F., Turner-McGrievy, G., McKeever, B. W., & McKeever, R. (2021). Identifying and analyzing health-related themes in disinformation shared by conservative and liberal Russian trolls on twitter. *International journal of environmental research and public health*, 18(4), 2159.
- Kremlinwatch.eu/armenia (2022). Armenia. <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/armenia/> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).
- Kremlinwatch.eu/bulgaria (2022). Bulgaria. <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/bulgaria/> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).

- Kremlinwatch.eu/czechia (2022). Czechia. <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/czechia/> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).
- Kremlinwatch.eu/france (2022). France. <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/france/> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).
- Kremlinwatch.eu/ukraine (2022). Ukraine. <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/ukraine/> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).
- Kux, D. (1985). Soviet active measures and disinformation: overview and assessment. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 15(1), 19-28.
- Lyons, B. A., Montgomery, J. M., Guess, A. M., Nyhan, B., & Reifler, J. (2021). Overconfidence in news judgments is associated with false news susceptibility. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(23), 1-10.
- McKay, S., & Tenove, C. (2021). Disinformation as a threat to deliberative democracy. *Political Research Quarterly*, 74(3), 703-717.
- NATO. (25 Kasım 2020). NATO 2030: United for a New Era: Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- Patel, S., Moncayo, O. E., Conroy, K., Jordan, D., & Erickson, T. (2020). The landscape of disinformation on health crisis communication during the COVID-19 pandemic in Ukraine: hybrid warfare tactics, fake media news and review of evidence. <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/37364388/Patel%20-%20JCOM-Ukraine-Disinformation-Review-2020-v2.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: 27/01/2022).
- Payne, K. B., & Foster, J. S. (2017). Russian strategy Expansion, crisis and conflict. *Comparative Strategy*, 36(1), 1-89.
- Saez-Trumper, D. (2019). Online disinformation and the role of wikipedia. arXiv preprint arXiv:1910.12596.
- Saurwein, F., & Spencer-Smith, C. (2020). Combating disinformation on social media: Multilevel governance and distributed accountability in Europe. *Digital Journalism*, 8(6), 820-841.
- Smith, R. B., Perry, M., & Smith, N. N. (2021). 'Fake News' in Asean: Legislative Responses. *JAS (Journal of ASEAN Studies)*, 9(2), 117-137.
- Stratcomcoe.org (2022). About NATO Stratcom COE. https://stratcomcoe.org/about_us/about-nato-stratcom-coe/5 (Erişim Tarihi: 31/01/2022).
- Temiz, S. (2020). Asya-Pasifik'te Uluslararası ve Bölgesel Güvenliğe Yönelik Politika Geliştirme Mekanizması: ASEAN Bölgesel Forumu. H. Acar içinde, *Küresel Terör ve Güvenlik Politikaları* (s. 373-397). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- The European Parliament, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. (2018). The legal framework to address "fake news": possible policy actions at the EU level. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA\(2018\)619013_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA(2018)619013_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 28/01/2022).
- Tucker, J. A., Guess, A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S., ... & Nyhan, B. (2018). Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature. *Political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature* (March 19, 2018).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
-

-
- Wagnsson, C., & Hellman, M. (2018). Normative power Europe caving in? EU under pressure of Russian information warfare. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 56(5), 1161-1177.
- Wiesenberg, M., & Tench, R. (2020). Deep strategic mediatization: Organizational leaders' knowledge and usage of social bots in an era of disinformation. *International Journal of Information Management*, 51, 102042.
- Wilson, T., & Starbird, K. (2020). Cross-platform disinformation campaigns: lessons learned and next steps. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(1), 1-13.
- Zhou, X., & Zafarani, R. (2018). Fake news: A survey of research, detection methods, and opportunities. *arXiv preprint arXiv:1812.00315*, 2.
-